

Torsdag med THORS

5.4.84

HEMULEN i Tove Janssons muminböcker är otvivelaktigt för många en bekant figur, rätt okänd är däremot säkert HEMULSMANNEN som prof. Thors skriver om.

En läsare vill ha besked om vad **otid** betyder i det kända uttrycket "i tid och otid".

Uttrycket kan återges med "vid alla möjliga tillfällen" (vare sig det är lämpligt eller inte). Sammansättningen **otid** avser alltså egentligen "orätt tid, olämplig tid". Vi har ett adjektiv **otidig**, som brukas i betydelsen "oförsämd, ovetting", t.ex. "Persson for ut mot chefen i otidiga ord".

En annan läsare frågar om uttal av typen **stog** "stod" och **flicker**, **blommer** "flickor, blommor".

Formen **stog** "stod" uppfattar jag som en efterbildning efter mönstret av t.ex. **tog** (en s.k. analogibildning). När slut-d i **stod** hade fallit bort, kunde en sådan ombildning lätt ske. — **Flicker** m.fl. pluralisformer på -er i stället för de vanliga på -or har uppstått i sådana dialekter (i Sverige), där obetonat -or fick ett uttal med en "grumlig" vokal före r. Det nutida alltmer dominerade uttalet av -or anses ha uppkommit genom skriftens inflytande (Sverige har oftast, våra dialekter på vissa håll uttal med "slutet" o före r).

□

Samme läsare undrar, hur **en** skall tolkas t.ex. i ordspråket "Det är ingen konst då en kan".

Som vi märker, fungerar **en** här som en motsvarighet till "man". Sådant bruk av **en** är gammalt i svenskan (det är känt redan i medeltida texter) och är välkänt i ledigt, särskilt i dialektfärgat talspråk, både i Sverige och i våra dialekter. Det finns

också i våra systerspråk, t.ex. i norskan.

"Vad betyder ordet **ohemul**", frågar en annan läsare.

Ohemul (med tonvikt på o- och på slutstavelsen, som får ett uttal med långt u) är ett adjektiv som betyder "obefogad, ogrundad", t.ex. "Han upprepade sina ohemula beskyllningar". Det egendomliga ordet är faktiskt rent svenskt: grundordet **hemul** (med tonvikt på he-) "garanti, rimligt skäl" anses vara en bildning till **hem**. Sammansättningen **hemulsman** (likaså med tonvikt på he-) förekommer fortfarande någon gång i betydelsen "sagesman" (som man hänvisar till), t.ex. "Han uppgav gamle Mats som hemulsman för sina dialektala citat".

□

Samme läsare frågar, vad en **kalamitet** är för något.

Kalamitet betyder "missöde", t.ex. "På grund av en kalamitet visste han inte, när gästföreläsningen skulle hållas". **Kalamitet** — egentligen ett latinskt ord (**calamitas** "förlust, skada, olycka") — har en starkt försvagad betydelse i svenskan. Det motsvarar inte det starka ordet **olycka**, utan det svagare **missöde**. Det är alltså mycket svagare än det engelska **calamity** "en bedrövlighet, olycka".

□

"Vad har ordet **rana** 'vävd väggbonad' för ett ursprung", frågar en grupp läsare.

Rana har enligt de etymologiska ordböckerna ett något svårbestämbart ursprung. Dock talar allt för att ordet är inlånat från lapskans **ra(t)no** (också **krano** i äldre lapska) eller finskans **raanu** (äldre **raana**). Sannolikt har de lapska och finska orden kommit från det norska dialektordet **grenja** (m.fl. former) "yllefilt", vilket högst antagligt sammanhänger med det fornnorska ordet **gron** "muskasch, morrhår" — f.ö. besläktat med våra välkända ord **gräs** och **gran**. — De skiftande oden som ordet **rana** har haft visar på det intima sambandet mellan grannspråken i norra Skandinavien i äldre tid.

Carl-Eric Thors